

تجربه ترویج تعاونی های مدیریت منابع طبیعی: مطالعه موردی تعاونی های جنگل نشین شمال کشور، مرور بیش از سه دهه تجربه (۱۳۹۵-۱۳۶۰)

شاهرخ جباری ارفعی^۱، حسینعلی متولی^۲، تقی شامخی^۳

چکیده

اهمیت و وسعت منابع طبیعی در ایران ایجاب می کند که با نگرشی جامع، به این ثروت ملی توجه شده و برای حفظ، توسعه و بهره برداری بهینه از این منابع برنامه ای پایدار و منسجم مبتنی بر مشارکت و تعاون همه نقش آفرینان تدوین و به مرحله اجرا درآید. تعاونی ها، یکی از راه های تجربه شده مشارکتی در مدیریت منابع طبیعی است که مهر تاریخی خود را دارد و سرشار از تجارب مثبت و منفی است. این بررسی شامل شرکت های تعاونی جنگل نشین شمال کشور پس از بیش از سه دهه فعالیت است. در این مدت ۱۹ تعاونی جنگل نشین توسط سازمان جنگل ها، مراتع و آبخیزداری کشور تشکیل و مدیریت ۱۶۱۴۷۲ هکتار از جنگل های شمال، پس از تهیه طرح های مصوب به آنان واگذار شده است. در مقطع مورد بررسی (۱۳۹۴)، این تعداد به ۱۲ واحد و حوزه عمل ۸۲۹۱۱ هکتار کاهش یافته است و از نظر کیفی نیز وضعیت های متفاوتی از موفق تا به کلی ناموفق مشاهده شده است. در این مقاله، آسیب شناسی فرایند فعالیت ها و فراز و فرود این تشکل ها پس از بررسی های لازم و گفتگوهای رو در رو با جوامع محلی عضو این تعاونی ها تشریح و راهکارهای کوتاه مدت و میان مدت استمرار فعالیت و تقویت کمی - کیفی تعاونی های جنگل نشین در محورهای قانونی، سیاستگزاری و آموزشی - اداری ارائه شده است.

واژه های کلیدی: منابع طبیعی، تعاونی، جنگل نشین، طرح جنگلداری

^۱ عضو شورایی عالی جنگل، مرتع و آبخیزداری سازمان جنگل ها، مراتع و آبخیزداری کشور

^۲ قائم مقام دفتر آموزش، ترویج و مشارکت های مردمی سازمان جنگل ها، مراتع و آبخیزداری کشور

^۳ استاد دانشکده منابع طبیعی دانشگاه تهران

مقدمه

امروزه کشورها برای نیل به توسعه ملی، بیش از هر چیز نیاز به مشارکت فعال و موثر مردم دارند. هر قدر میزان مشارکت مردم در فرایند رشد و توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی افزونتر باشد، مولفه های توسعه در یک راستای واحد حرکت خواهد کرد و این همسویی موجب بالندگی، تسهیل و تسریع رشد و توسعه خواهد شد. تعاون و همکاری ریشه در باورهای اعتقادی و اجتماعی داشته است و خداوند متعال در قرآن کریم (سوره مائده) موضوع تعاون و همکاری در انجام کارهای نیک را به انسان ها یادآوری می نماید. همچنین طبق اصل ۴۴ قانون اساسی نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بر پایه سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی با برنامه ریزی منظم و صحیح استوار است. تعاونی، در واقع نظام همیاری داوطلبانه ای است که اعضای آن برای یکپارچه کردن توان معنوی و مادی خود برای نیل به هدف مشترک با حقوق مساوی یعنی هر عضو یک رای، صرف نظر از میزان سرمایه ای که ارائه داده اند، گرد هم جمع شده و سرمایه های اندک مالی اعضاء، منبع مالی قابل توجهی را بوجود آورده و سرمایه فکری آنها در بستر مشارکت و تعاون میتواند به فرایند تصمیم گیری کمک نماید و ضمن کاهش هزینه های حفاظت و احیاء از منابع طبیعی به پایداری این منابع کمک نماید. تعاونی های منابع طبیعی، شامل آندسته از تعاونی ها می شود که علاوه وظایف اقتصادی و اجتماعی مندرج در اساسنامه تعاونی ها، در حفظ و احیاء منابع ملی کشور اعم از آب، خاک، جنگل، مرتع و استفاده از روشهای علمی مدیریت تولید و بهره برداری بهینه از منابع طبیعی در حوزه های جنگل، مرتع، محصولات فرعی جنگلی و مرتعی و آبخیزداری فعالیت دارند. تعاونی جنگل نشین، شامل آندسته از تعاونی هایی است که صرفاً در مورد مدیریت جنگلهای مرطوب (هیرکانی) و در محدوده استان های مازندران، گلستان و گیلان فعالیت دارند.

روش شناسی

این بررسی با دو روش کتابخانه ای و میدانی انجام شده است. در بررسی کتابخانه ای، اسناد تشکیل تعاونی های جنگل نشین از قبیل مقالات توجیهی، اساسنامه و ... و مطالعاتی که در این باره انجام شده، جمع آوری و داده های مورد نیاز از آن استخراج شده است. مطالعات میدانی شامل ۵ سری بازدید از استان های مازندران، گیلان و گلستان در سال های ۱۳۹۳ و ۱۳۹۴ بوده است که طی آن با صاحب نظران، دست اندرکاران، هیأت مدیره، مدیران عامل و اعضای تعاونی های جنگل نشین گفتگو صورت گرفته و مسائل تعاونی ها و ترویج آن بحث و بررسی شده است.

یافته ها و بحث

اهداف تشکیل تعاونی های جنگل نشین

بر اساس اسناد موجود، هدف از تشکیل تعاونی های جنگل نشین به شرح زیر بوده است:

- جلوگیری از روند بی رویه تخریب جنگل ها - حل معضلات اجتماعی و اقتصادی حاکم بر جنگل های شمال - جلوگیری از تعارض بین مردم و مجریان طرح های جنگلداری - ایجاد درآمد و انگیزه برای حفاظت از جنگل - احیای جنگل های مخروبه حاشیه روستاها.

با این اهداف، ظرف سه دهه گذشته و زیر نظر سازمان جنگل ها، مراتع و آبخیزداری کشور، ۱۹ تعاونی جنگل نشین تشکیل و ۱۶۱۴۷۲ هکتار از جنگل های شمال کشور در قالب طرح های جنگلداری برای اجرا به آنها واگذار شده است. مشخصات این تعاونی ها در جدول شماره یک آورده شده است.

جدول شماره ۱- مشخصات تعاونی های جنگل نشین (فعال و غیر فعال)

ردیف	نام تعاونی	استان	سال تأسیس	تعداد عضو	سطح مورد عمل (هکتار)	وضعیت
۱	امام زاده ابراهیم	گیلان	۱۳۶۸	۱۰۹۵	۱۲۴۹۵	غیرفعال
۲	امیر المومنین	گیلان	۱۳۶۸	۵۹۳	۵۱۱۲	غیرفعال
۳	آستاراچای	گیلان	۱۳۷۱	۱۸۰	۶۶۸۱	فعال
۴	انجیل بن	گیلان	۱۳۷۰	۲۰۲	۶۷۱۶	فعال
۵	قیصرکوه	گیلان	۱۳۷۱	۲۵۷	۹۴۳۸	غیرفعال
۶	ملک رود	گیلان	۱۳۷۱	-	۸۹۳۰	غیرفعال
۷	لیل	گیلان	۱۳۷۰	۲۰۰	۱۲۷۳۹	فعال
۸	نرماش	گیلان	۱۳۷۱	۱۶۸	۶۹۸۴	فعال
۹	بنشکی	نوشهر	۱۳۷۰	۴۵۰	۱۱۱۱۹	غیرفعال
۱۰	صفارود	نوشهر	۱۳۷۰	۲۷۰	۱۱۰۰۲	غیرفعال
۱۱	آذر رود	ساری	۱۳۷۰	۲۵۷	۸۳۷۵	فعال
۱۲	کارسنگ رود	ساری	۱۳۷۱	۳۵۰	۵۹۳۵	فعال
۱۳	کولا	ساری	۱۳۷۰	۲۶۴	۳۷۹۵	فعال
۱۴	نقیب ده	ساری	۱۳۷۰	۲۱۰	۲۴۳۱	فعال
۱۵	ولویی	ساری	۱۳۷۲	۵۶۰	۱۲۵۸۰	فعال
۱۶	سوردار انارستان	ساری	۱۳۷۵	۳۵۴	۱۱۳۳۳	فعال
۱۷	انصار	گلستان	۱۳۷۱	۱۷۳	۱۶۱۲	فعال
۱۸	ایثار	گلستان	۱۳۷۲	۱۴۳	۳۷۳۰	فعال
۱۹	المهدی	گلستان	۱۳۷۰	۱۱۳	۲۰۴۶۵	غیرفعال
	جمع				۱۶۱۴۷۲	

وضعیت موجود تعاونی های جنگل نشین شمال کشور

اگرچه در یک بازه زمانی ده ساله (۱۳۶۵ الی ۱۳۷۵) تعداد ۱۹ تعاونی با سطح طرح مورد عمل ۱۶۱۴۷۲ هکتار تشکیل شد، ولی پس از گذشت ۳۰ سال، این تعداد به ۱۲ واحد و حوزه عمل ۸۲۹۱۱ هکتار کاهش یافته است (۳۸ درصد کاهش در تعداد و ۴۹ درصد کاهش در سطح)

آخرین وضعیت تعاونی های جنگل نشین شمال کشور در سال ۱۳۹۳ به شرح جدول زیر است:

جدول شماره ۲- تعاونی های جنگل نشینان فعال به تفکیک استانهای محل فعالیت

ردیف	استان	تعداد	مساحت / هکتار
۱	گیلان	۴	۳۳۱۲۰
۲	مازندران	۶	۴۴۴۴۹
۳	گلستان	۲	۵۳۴۲
	جمع	۱۲	۸۲۹۱۱

دلایل بروز این وضعیت در بند ۶-۲- آمده است.

اثرات مثبت فعالیت تعاونی های جنگل نشین

تعاونی های جنگل نشین که با اهداف توانمند سازی جنگل نشینان، احیاء جنگل های مخروبه، ایجاد اشتغال برای جنگل نشینان و در راستای اهداف سازمان جنگل ها و... تشکیل شده است طی حدود سه دهه فعالیت خود در مجموع مفید آرزایی شده و در نمونه های موفق، اثرات مثبتی برجای گذاشته که به تعدادی از آن ها اشاره می شود:

- حفاظت از جنگل ها با همکاری مردم محلی
- احیاء جنگل های مخروبه مجاور روستاها در ناحیه طرح های جنگلداری و بعضاً در خارج از آن با احیاء و توسعه جنگل
- ایجاد اشتغال مستقیم و غیر مستقیم برای اعضا
- کاهش تصرف عرصه های جنگلی نسبت به سایر مناطق جنگلی به ویژه جنگل های بدون طرح
- کاهش تخلفات و قاچاق چوب
- همکاری در تأمین مصارف سوختی و ساختمانی اعضا
- پرداخت کمک های بلاعوض جهت تحصیل فرزندان اعضا تعاونی در مقاطع دبیرستان و دانشگاه در حد توان تعاونی، پرداخت و کمک های بلاعوض به نیازمندان و پرداخت وام های کم بهره به اعضا
- کمک به توسعه و فعالیت های عمرانی روستا
- پرداخت به موقع حقوق کارکنان تعاونی و سایر حقوق آنان از جمله حق سنوات(در تعاونی هایی که مزایده ها و مناقصه ها به درستی انجام شده و همه ساله سود سهامداران به آن ها پرداخت می شود، وضع بهتری وجود دارد).

دلایل استمرار یا رکود فعالیت تعاونی ها

پس از بررسی عملکرد شرکت های تعاونی جنگل نشین، دلایل استمرار فعالیت های تعاونی ها و هم چنین دلایل رکود و افول فعالیت های این شرکت ها از نظر مالی، اداری، حقوقی و مانند آن به طور کلی و بدون هیچ تقدم و تأخیری، به شرح زیر فهرست شده است.

۱-۶- دلایل استمرار فعالیت تعاونی ها

- شرکت های تعاونی جنگل نشین به دلایل زیر امکان ادامه فعالیت و بقا داشته است:
- در آمد مناسب حاصل از فروش چوب در اثر اعمال شیوه هایی چون قطع یکسره، نواری، اصلاحی و بهداشتی
- کمک های بلاعوض دولتی در سال های اول تشکیل از قبیل احداث جاده و...
- انتخاب مدیر عامل توسط اداره کل منابع طبیعی در سال های اولیه، وجود پشتیبانی سازمان جنگلها و امکان وجود نظارت سازمان بر عملکردهای مالی و فنی

- ابتکارات مدیریت تعاونی ها در فعالیت های غیر چوبی مانند پرورش ماهی، کارگاه چوب بری، مدیریت پارک جنگلی

۲-۶- دلایل رکود فعالیت تعاونی ها

شرکت های تعاونی جنگل نشین به دلایل زیر، دوران رکود خود را می گذرانند :

- مشکلات اجرایی مانند کاهش درآمد ناشی از تغییر شیوه های جنگل شناسی، کسری برداشت، طولانی شدن زمان بررسی کتابچه تجدید نظر، کسری تولید (اختلاف زیاد بین نشانه گذاری و تجدید حجم)،
- تک محصولی بودن (وابستگی به تولید چوب) و عدم سرمایه گذاری در فعالیتهای غیر چوبی در تعدادی از تعاونی ها
- کاهش اهمیت جایگاه تعاونی بین جنگل نشینان و اعضاء به دلایل مختلف
- بی انگیزه بودن هیأت مدیره به دلیل فقدان ساز و کار پرداخت حقوق و پاداش مکفی به آنان
- عدم آموزش کافی هیأت مدیره و مدیران عامل و گاه کم سواد بودن اعضا هیات مدیره
- فقدان ساز و کار پذیرش عضو جدید
- الزام تعاونی به شرکت در آگهی مزایده و رقابت با سایر بخش ها
- بالارفتن هزینه ها به دلیل ارجاع نیروهای مازاد از اداره کل منابع طبیعی استان بر تعاونی ها
- قطع یا کاهش مساعدت های بخش دولتی
- فقدان نقدینگی و عدم امکان افزایش سرمایه
- عدم اعتماد به آینده و به تشکیلات برای سرمایه گذاری
- عدم استفاده از وام بانکی به دلیل فقدان تضمین
- انگیزه های برتری طایفه ای، تقلب انتخاباتی و انتخاب هیات مدیره بر اساس روابط طایفه ای و خانوادگی
- بروز فساد در هیات مدیره به دلیل عدم نظارت کافی از طرف ادارات تعاون، تعاون روستایی و اداره های کل منابع طبیعی استانهای ذیربط و حسابرسی نامنظم
- وجود سلف فروشی، خام فروشی، فروش انحصاری و بالاخره فروش مجوز برداشت و در نتیجه ارزان فروختن فراورده ها
- نقائص اساسنامه در زمینه شفاف سازی و تسهیل فعالیت های تعاونی
- کم اثر بودن نقش سهامداران در اداره تعاونی
- مشخص نبودن جامعه هدف در ابتدای شکل گیری تعاونی ها و عضو گیری نادرست از خوش نشینان، کودکان و ...؛ عدم تعیین تکلیف اعضا مهاجرت کرده به شهرها
- پرداخت مالیات و افزایش هزینه ها
- فقدان رتبه برای شرکت در آگهی مزایده طرح های تجدید نظر
- انتخاب مدیران عامل بر اساس رابطه با اعضاء هیئت مدیره
- عدم امکان عضوگیری جدید بر اساس اساسنامه در شرایط گسترش فعالیت های تعاونی بر محدوده روستاهای جدید
- به دلایل فوق، فعالیت تعاونی ها پس از دو دهه، به جای تعمیق و گسترش، دستخوش افول نسبی شده که آن ها را می توان در زمینه های مالی، اداری، حقوقی دسته بندی و برای هر یک راه حل ارائه کرد.

نتیجه گیری و پیشنهادها

از آن جایی که سازمان جنگل ها، مراتع و آبخیزداری کشور، بر اساس تجربیات موفق جهانی و ملی، مشارکت مردم در حفاظت و احیاء منابع طبیعی و جنگل ها را به درستی به عنوان راهبرد خود اعلام کرده است و همچنین در راستای وظایف تعیین شده هیأت بررسی تعاونی های جنگل نشین، پیشنهادات زیر در راستای بهره گیری از تجارب و درس آموخته های سه دهه اخیر و ترویج و گسترش تعاونی ها در محورهای چندگانه ارائه می شود:

الف - محور قانونی

- استفاده از امکان های قانونی موجود (مانند ماده ۱۸ قانون وزارت تعاون مصوب سال ۱۳۷۰، آئین نامه ماده قانونی فوق، مواد ۲۷ و ۲۸ قانون مناقصات مصوب سال ۱۳۸۳ و ...) برای واگذاری طرح های جنگلداری به تعاونی های جنگل نشین با نرخ پایه کارشناسی

- معاف بودن تعاونی ها از پرداخت مالیات بر اساس ماده ۷۹ آئین نامه معاملات دولتی مبنی بر معافیت مالیاتی فعالیت های بخش کشاورزی

- امکان پرداخت بدهی تعاونی ها به دولت از محل ذخیره سنواتی سود تعاونی ها

- اصلاح اساسنامه در مواردی چون افزایش اعضا، تعیین تکلیف اعضا مهاجرت کرده از روستا و...

- حل مشکل واگذاری تجدید نظر طرح ها به تعاونی ها از طریق حل مشکل مزایده و واگذاری آن با نرخ پایه

- کارشناسی یا ساز و کار مناسب

- واقعی کردن ارزش سهام و معنی دار کردن سود و زیان شرکت

- حل مشکل وثیقه و ارائه سند برای دریافت وام

- اولویت دادن به تعاونی ها در واگذاری پتانسیل های غیر چوبی حوزه های آبخیز جنگلی مانند معادن، پرورش ماهی، آب بسته بندی

و...

ب- محور سیاستگذاری

- تعیین **جامعه هدف** شامل ساکنان دائمی روستاهای جنگلی، دامداران داخل جنگل، فارغ التحصیلان بخش منابع طبیعی حوزه های

جنگلی (مربوط)

- جلب سرمایه گذاری توسط اعضا تعاونی

- برقراری امکان فروش فرآورده ها از طریق اتحادیه صنفی

- تعیین تکلیف پوشش نظارتی تعاونی ها (با بررسی به عمل آمده، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی بر سازمان تعاون روستایی رضایت مندی و اولویت داشته است).

- بیمه کردن دامداران داخل جنگل و بازنشسته کردن افراد بالاتر از ۶۵ سال

- حل مشکل رتبه تعاونی ها

ج- محور آموزشی - اداری

- آموزش جنگل نشینان نسبت به اهداف سازمان جنگل ها، مراتع و آبخیزداری کشور و شرکت های تعاونی جنگل نشین

- ایجاد جایگاه اداری مشخص جهت پرداخت به امور تعاونی ها در ساختار اداری سازمان

- تهیه شرح خدمات طرح های جنگلداری چند منظوره

- امکان واگذاری پارک های جنگلی

- بررسی روش تعیین بهره مالکانه

- تهیه طرح های چند منظوره و واگذاری آن به تعاونی ها به نرخ پایه کارشناسی

- ایجاد ساز و کار نظارتی بر عملکرد مالی تعاونی ها از طریق الزام بر داشتن حسابرسی های رسمی و ارائه گزارش مالی ۶ ماهه و پایان

سال

- راهکار های استفاده از صندوق تسهیلات بخش منابع طبیعی و کشاورزی.